

T.G.M. v kost- ce

Dagmar Hájková
Pavel Horák
Lukáš Rous (eds.)

Kniha vychází s podporou Akademie věd České republiky

Recenzenti:

doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc.

Mgr. et Mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D.

© Vratislav Doubek, Pavel Fabini, Michal Frankl, Dagmar Hájková, Milan Hanyš, Pavel Helan, Pavel Horák, Jana Malínská, Ines Koeltzsch, Helena Kokešová, Dušan Kováč, Lucie Merhautová, Zdeněk R. Nešpor, Martin Jemelka, Michal Pehr, Martin Polášek, Jan Rychlík, Miloslav Szabó, Václav Šmidrkal, Jakub Štofanič, Josef Tomeš, Richard Vašek, Luboš Velek, Viktor Velek, Alice Velková, Jan Vondráček, Lenka Wágnerová

© Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2024, druhé doplněné vydání

Photo © Jarmila Býčková, Dagmar Hájková, Martin Jemelka, Archiv hl. města Prahy, Městská knihovna v Praze, MÚA AV ČR, Národní archiv v Praze, Národní knihovna v Praze, Oblastní muzeum a galerie v Mostě, Památník národního písemnictví – Muzeum literatury, Slévárna HVH, Státní okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani, Statutární město Ostrava – Archiv města Ostrava

Editors © Dagmar Hájková, Pavel Horák, Lukáš Rous

Cover & Typo © Adéla Vorbová

ISBN 978-80-88611-21-9 (tištěná verze)

ISBN 978-80-88611-29-5 (epdf)

Předmluva ke druhému vydání	7
1 — Předkové: pýcha i zátěž	8
2 — Musel jsem mnoho vytrpěti	11
3 — Bez tebe bych nebyl, čím jsem byl	15
4 — Filozof sebevraždy?	18
5 — Možná kacír, ale nikdy ateista	22
6 — Není ženské, ale kulturní otázky	25
7 — Z Vídně do Prahy	28
8 — Vliv médií	31
9 — Muž konfliktů	35
10 — Stala se mi hrubá křivda	38
11 — T. G. M. a socialismus	41
12 — Životní styl: skromnost a pohyb	45
13 — Pro antisemitismus, nebo proti?	48
14 — Americká demokracie jako vzor	51
15 — Masaryk a jeho ruská karta	54
16 — Slovensko a Masaryk	58
17 — Ve víru volebních kampaní	61
18 — Co s monarchií? Reformovat?	64
19 — Co je cílem: národ, nebo stát?	68
20 — Válečné námluvy se Spojenci	71
21 — Triumf: nový stát	74
22 — Na prezidentském dvoře	77
23 — Prezidentem mnoha národů	80
24 — Jeden den T. G. M.	84
25 — Židovský prezident?	87
26 — Strůjce i oběť afér	90
27 — Být hoden svého otce...	93
28 — Živoucí pomník	96
29 — K čemu je literatura?	100
30 — Novinář: veřejný i anonymní	103
31 — Demokracie jako praktická humanita	106
32 — Masarykovo odcházení	110
33 — Druhý život T. G. M.	113
Nové směry v masarykovském bádání	116
Seznam autorů	118
Seznam základní literatury	118
Jmenný rejstřík	119

PRAVDA VÍTĚZÍ!

—Předmluva ke druhému vydání

Pokud se souhrn události, jevu či života předkládá v kostce, jde zpravidla o popis kompaktní, přehledný. Můžeme si však troufnout do takové kostky vtěsnat celý život Tomáše Garrigua Masaryka? Přes všechna úskalí se o to pokoušíme. Inspiraci jsme našli v názvu představení pražského divadla Ypsilonka *TGM aneb Masaryk v kostce*, jehož spoluautor a režisér Jan Schmid napsal: „Vždyť zabývat se TGM umožňuje podívat se na nás samotné z různých stran, narážet na různé paradoxy našich dějin i naší povahy, ale také objevovat schopnost umět si udělat legraci ze sebe samých a nastavovat zrcadlo své vlastní nedostatečnosti.“

Masaryk se narodil na pomezí Moravy a Slovenska v roce 1850 v chudé rodině. Když v roce 1937 umíral jako první prezident Československé republiky, vnímala jeho odchod celá země. Zanechal po sobě práci myslitele, politika i státníka. K jeho nejvýraznějšímu dílu, samostatnému Československu, se stavěla až již pozitivně, negativně, nebo kriticky každá epocha.

Stěny kostky připomínají mnoho oblastí Masarykových aktivit a naznačují protichůdnost. K vylíčení mnohotvárnosti jeho života sice omezený počet stran krychle nestačí, ale nutí nás alespoň k přemýšlení. Masaryk byl člověk, který uměl využívat času: ke vzdělávání sebe i druhých, k odpočinku i zápasům. Kostka má ovšem i ostré hrany a ani Masarykův život nebyl prost konfliktů a mnohdy až neuvěřitelných zvratů, jeho osobnost nebyla jednoduchá. Byl akademik, žurnalista, politik, pedagog, který se nikdy nebál vstoupit do veřejného prostoru, předkládat názory a takřka za jakoukoli cenu si za nimi stát.

Letos si připomínáme sto sedmdesát pět let od narození T. G. Masaryka. Výročí nabízí prostor k hodnocení a s pravidelností vrací otázku, zda má Masaryk stále co říci, zda jsou jeho myšlenky a činy inspirativní. Často jsou však citovány jeho výroky, aby účelově zdůvodňovaly určité kroky. A tak je využívána pouze jedna strana pomyslné kostky, jako by se zapomínalo, že ji tvoří stran více. Jako kdyby Masaryk se svým zdviženým ukazováčkem sloužil čistě jako moralistní dekorace. Masaryk působil vznešeně, snad až nadřazeně, což napomáhalo vzniku legend o jeho původu. Společenský vzestup chlapce z rodiny kočího byl zdůvodňován tím, že je nemanželským synem židovského statkáře Redlicha nebo dokonce i císaře Františka Josefa I. Jiný mýtus zase připomínal „americký sen“. Masaryk byl zobrazován jako „kovář republiky“, který v zástěře kladivem ukovával dohromady znaky jednotlivých zemí republiky. Naznačoval se tak jeho „nizký“ původ, ale i to, že píle, vůle a nadání mohou být cestou k úspěchu.

Masaryk se již za svého života stal mýtem. Nově založené Československo, komplikované ve své multinacionálnosti, hledalo sjednocující hodnoty a zakladatelský mýtus měl hrát integrační roli. Společnost první republiky se s obtížemi mohla shodnout na nezpochybnitelném symbolu – nebylo sjednocující náboženství ani jednoznačné zakladatelské datum státu. Jako spojující prvek působil charismatický Masaryk se svým hodnotovým kánonem humanismu a demokracie, jenž zároveň intuitivně navazoval na osvědčené modely vládce. Také mystifikace, že nechal střít do dělníků, měla svou funkci – udržovala masarykovské mýty při životě.

Za svého života si Masaryk nepřál mít svou sochu na Pražském hradě. Nakonec tam byla po různých peripetiích odhalena 7. března 2000 a státníci k ní pokládají věnce. Jeho stát, tak jak ho znal on, už ale neexistuje. V roce 1945 přišlo Československo o Podkarpatskou Rus a o své německé občany, s koncem roku 1992 odešlo Slovensko. Přesto zakladatelský 28. říjen zůstává v kalendáři jako významný státní svátek a připomíná, že jsme nástupnickým státem Masarykovy republiky.

Texty tvořící *T. G. M. v kostce* původně vycházely na pokračování na podzim 2017 na stránkách *Lidových novin* k 80. výročí úmrtí Tomáše Garrigua Masaryka. Tvořilo ho třicet dílů a spolupracovalo na něm dvacet autorů. Protože však stránky novin bývají pomíjivější než pevnější vazba knihy, rozhodli jsme se původní texty publikovat znovu, knižně a přidat k nim ještě další kapitoly o Masarykově vztahu ke Slovensku, o pojetí demokracie a jeho roli při vzniku Československa, která se, stejně jako i mnohá další témata, do původního seriálu nevešla.

Naše kniha nabízí základní orientaci v tématu. Větší autorský tým sice neumožňuje interpretačně jednotlivý výklad Masarykova života, ale tím spíše nabízí různé náhledy. Během diskusí o struktuře jsme se shodli, že seriál odvyprávíme chronologicky, od začátku Masarykova života do jeho konce. Ale protože jsme se nechtěli připravit o možnost věnovat se některým problémovým okruhům zvlášť, je časová linka přerušována odbočkami k určitým fenoménům, stejně jako zastaveními u osobností doby.

Rádi bychom především poděkovali kolegyním a kolegům z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. (MÚA) za jejich pomoc při přípravě obrazové přílohy, zvláště Heleně Kokešové, Miroslavě Květové, Vlastě Mádlové, Soně Martinovské, Viktoru Pavlíčkovi a Adamu V. Šedivému. Ladislavu Hladkému děkujeme za odbornou konzultaci, stejně tak děkujeme recenzentům Janu Galandauerovi a Zdenko Maršálkovi. Poděkování patří též Luboši Velkovi, jenž stál při zrodu tohoto projektu. *Lidovým novinám* jsme vděční za prvotní popud ke vzniku seriálu a spolueditorovi Lukáši Rousovi za cenné rady při práci s textem. náš dík patří také grafice Adéle Vorbové, autorce rejstříku Anežce Libánské a technickému redaktorovi Václavu Žákovi.

Dagmar Hájková, Pavel Horák

Pravda vítězí! Biblické heslo, jehož se dovolával mistr Jan Hus a v této tradici se pak v českých dějinách objevilo mnohokrát, doprovázelo i T. G. Masaryka při jeho návratu z exilu, až se 30. března 1920 stalo součástí československé a posléze české prezidentské standarty. Heslo patří do inventáře symbolů spojených s Masarykem, stejně jako – ať již přirozený, či uměle vytvořený – „tatičkovský kult“. K obecné neznalosti jeho díla se ale vyjádřil už v roce 1936 Ferdinand Peroutka: „Je neznámé vše, na čem záleží [...] Snad jsme neměli tak rychle tesat jeho pomníky z kamene.“ Foto archiv Dagmar Hájkové

1—Předkové: pýcha i zátěž

Spekulace o aristokratickém původu do Masarykova životního příběhu nic podstatného nevnáší

Mezi předky Masarykovy americké manželky Charlotty byl císař Karel Veliký a příbuzná byla i s dynastií Kapetovců. Tak to alespoň stálo v rodokmenu, který v roce 1925 dostal T. G. Masaryk od vzdáleného příbuzného rodu Garriguů z Dánska.

Tehdy čtyřiasedmdesátiletý Masaryk s potěšením poděkoval: „Mé děti mají tedy královskou krev ve svých žilách - doufejme, že tito předkové byli poctiví lidé. Pamatuji se, že Tolstoj jednou pro zábavu jmenoval přede mnou své předky a vyjádřil se, že je velmi příjemné pocházení od dobrých lidí. A měl pravdu.“

Nebylo to poprvé, co se prezident zabýval svými rodovými kořeny. Těšila ho představa královské krve a starobylosti. Zároveň ale rád připomínal, že po meči mají jeho děti krev slovenskou, selskou a že slušný předek selský nebo dělnický není o nic horší.

O rodovém dědictví ostatně uvažovaly i jeho děti. V roce 1915 Alice Masaryková napsala své matce z vídeňského vězení, kde se ocitla kvůli politické činnosti svého otce: „Slovan a Germán se v této těžké zkoušce ve mně asi stmelili; to byl vždycky můj osud. Na jedné straně prvek slovenský, duše až do nebe jásající a k smrti truchlivá, naprostá bezprostřednost - na druhé straně věrnost, pevnost - hlava.“ Předkové pro ně byli závazek, úděl, pýcha, ale i zátěž.

Masaryk a jeho domnělý židovský původ

Masaryk byl dítě z prosté rodiny, přesto působil vznešeným, až aristokratickým dojmem. To napomáhalo vzniku spekulací o jeho původu. Jako kdyby syn kočího nemohl dosáhnout vysokých politických i akademických pozic!

Otázka, kdo byl Masarykovým skutečným otcem, se ale objevila poprvé na počátku 20. století v jiné souvislosti. Tehdy mu byl, především v souvislosti s jeho angažmá v hilsneriádě, dokazován židovský původ - byl prý podobný jinému hodonínskému rodákovi, rakouskému politikovi Josefu Redlichovi. Masaryk měl být nemanželským synem jeho děda, židovského statkáře Nathana Redlicha z Hodonína. Tomuto příběhu nahrávala i nepodložená zvěst, že u Redlichů sloužila Masarykova matka.

Nejodpudivěji se Masarykovo domnělé židovství probíralo za druhé světové války, kdy se ve fašistické *Vlajce* objevila výzva: „Pryč s odpornou židovskou mrtvolou, pryč, ať neotravuje vzduch našeho křesťanského hřbitova.“

Matka a její synové. Rodinná fotografie, zhotovená roku 1867 brněnským fotoateliérem Rafael, zachycuje Terezii Masarykovou se sedmnáctiletým Tomášem (sedící) a třináctiletým Ludvíkem. Pouze tito dva synové svou matku přežili, sourozenci Jan a Františka zemřeli v útlém dětství, bratr Martin ve dvaceti letech. Foto MÚA AV ČR

Aristokrat, který rozbil monarchii?

Mnohem větší životnost ale vykazují legendy o Masarykově šlechtickém, ba vladařském původu. Připomeňme bizarní, v roce 1930 publikovanou vzpomínku jakéhosi strýce Mrštuníka, že Masaryk je vlastně korunní princ Rudolf, jehož smrt byla pouze fingovaná.

Dodnes ale přežívá legenda nejsilnější: T. G. Masaryk prý byl nemanželským synem samého císaře Františka Josefa I. Pohrávat si s touhle představou je jistě lákavé. Byla by to ale úžasná ironie dějin, která by vyvrcholila v roce 1915 sérií Masarykových článků o degeneraci Habsburků a následně jeho zásadním podílem na rozbití monarchie.

Mnozí se domnívají, že spekulace o Masarykově původu by mohly vyvrátit testy DNA. Otázkou je, zda a kdy k nim má dojít. Dohady tak zůstávají dodnes součástí historických debat i hospodských klepů. Co ale naléhavý požadavek na zjištění „pravdy o původu“ vypovídá o podstatě Masarykova příběhu?

Běžně se píše o nerovnosti Masarykových rodičů - o deset let mladší otec Josef Masárik je stavěn na nižší společenský a intelektuální stupeň než matka Terezie. Také se předpokládá, že si dialektem mluvící Slovák nemohl příliš rozumět s moravskou Němkou, kterou si musel urychleně vzít, protože čekala dítě.

Terezie Kropaczek pocházela ze zchudlé rodiny hustopečského řezníka a měla deset sourozenců. V dětství navštěvovala místní piaristickou školu, ale po smrti otce se o sebe musela postarat sama. A tak si našla nejprve ve Vídni a potom v Hodoníně místo kuchařky. Její šance na opětovný sociální vzestup nebyla velká, navíc se jí v jednadvaceti letech narodil nemanželský syn, který záhy zemřel.

V době sňatku s Masárikem bylo nevěstě 36 let a posléze se jí narodilo pět dětí. To ona byla autoritou rodiny a chtěla, aby se jejím dítětem vedlo lépe - a tuto cestu viděla ve vzdělání. Pro Masaryka byla matka klíčová, otec je v jeho vzpomínkách člověkem bez vlivu.

Ten měl na něj naopak čejkovický kaplan Satora, vzdělaný, emotivní český patriot, jehož „přímo miloval“. Rodina se často stěhovala, a tak Masaryk měnil kamarády, prostředí moravského venkova však zůstávalo stejné. Vyrostl jako ostatní kluci v rytmu venkovského života.

Chudý chlapec, který se proslavil

Po skončení hustopečské piaristické reálky rodiče poslali čtrnáctiletého chlapce do zámečnického učení do Vídně. Jednotvárná práce u stroje a cizí prostředí ale vyústily v útěk domů. A tak se stal kovářským učeďníkem v Čejči. Učil se stejnému řemeslu jako jeho příznivec Satora, který jej nakonec přivedl k dalšímu studiu. Masaryk bude později zobrazován jako „kovář republiky“. Naznačoval se tak jeho „nizký“ původ, ale i to, že píle, vůle a nadání mohou být cestou k úspěchu.

Pojetí „chudého chlapce, který se proslavil“ či „syna dělníka, vítěze nad Habsburky“ v české společnosti dobře rezonovalo. I v zahraničí interpretovali Masarykovu cestu na Hrad jako „americký sen“ - Masaryk byl evropským Abrahamem Lincolnem, který se dostal z čeledníku kočího do paláce Habsburků. Podle potřeby bylo zdůrazňováno jak jeho plebejství, tak aristokratismus. Sám Masaryk totiž dokázal svůj nízký sociální původ vhodně prezentovat, a dával tak šanci na lepší budoucnost dalším dětem z prostých poměrů.

Dagmar Hájková

Osobnosti doby

Josef Masárik, panský kočí

Josef Masárik. Foto MÚA AV ČR

Nebýt toho, že se jeho syn stal prezidentem, jméno Josefa Masárika (1823–1907) by dnes téměř nikdo neznal. Když si jako šestadvacetiletý bral Terezii Kropaczek, pracoval jako panský kočí u císařských statků v Hodoníně. Byl sice sluhou, ale v očích tehdejšího venkovského lidu už pánem, a rodina tak požívala větší vážnosti.

Rubem jeho služby bylo časté stěhování – Hodonín, Čejkovice, Čejč, Mutěnice. V roce 1866 byl propuštěn, a hrozil mu dokonce soud za spolupráci s Prusy, kteří za rakousko-pruské války pronikli na Moravu. Nakonec se silný, zdravý muž zavalité postavy přímé a tvrdé povahy stal v Hrušovanech šafářem.

V rodině měla podle vzpomínek T. G. Masaryka hlavně slovo matka, které se jeho otec „podroboval, i když odporoval“. Na otci pozoroval účinky roboty: „před svými pány smekal, ale rád jich neměl“, a přirovnával ho k nevolníkovi.

Jak napsala Alice Masaryková, k přírodě měl dědeček vztah venkovana žijícího v polích a lukách. Při řídkých návštěvách Prahy se necítil volně, brzy se vracel domů a na vlak odjíždějící v osm hodin ráno čekal na nádraží již ve čtyři. Nosil plnovous a vzadu na krku měl vlasy přistřiženy tak, „jako to nosívali Slováci“. Masárik (tak se podepisoval na dopisech synovi) ovdověl v 64 letech a stáří prožil v Hustopečích. Nevedlo se mu nejlépe, a tak mu T. G. Masaryk posílal peníze. Pomohli také sousedé. Zemřel, když byl Masaryk v USA, a podle Slovanských listů měl „pohřeb prajednoduchý, jak vidáme u nejchudších lidí“.

Dagmar Hájková

Jak se žilo...

Jaké to bylo narodit se jako nemanželské dítě?

Modernizace společnosti, kterou v 19. století můžeme pozorovat v nejrůznějších směrech a odvětvích, zasáhla také oblast partnerských vztahů. Někteří historici v této souvislosti mluví přímo o první sexuální revoluci – právě na tomto poli došlo oproti dřívějšímu období k výrazným změnám.

Ještě v 18. století bývaly mimomanželské vztahy kriminalizovány a mimo rodiny se s výjimkou velkých měst obvykle rodilo 2-5 procent dětí. Od druhé čtvrtiny 19. století však v českých zemích dochází k rychlému nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství. Nejvyšší byl v letech 1840-1870, kdy se pohyboval mezi 14-16 procenty, poté se stabilizoval na hodnotě kolem 12 procent.

Zajímavá je v této souvislosti skutečnost, že v oblastech, kde žilo německy mluvící obyvatelstvo, se nemanželské děti vyskytovaly mnohem častěji. Zatímco na jazykově českém území se podíl nemanželských dětí udržoval pod deseti procenty, v německých regionech běžně přesahoval i třicet procent. Nešlo však o žádné specifikum českých zemí. Stejný, či dokonce vyšší podíl nemanželských dětí byl obvyklý i v dalších německy mluvících zemích habsburské monarchie.

Nárůst podílu nemanželských dětí souvisel s proměnou společnosti, která již nepohlížela na mimomanželské sexuální vztahy tak přísně, jako tomu bylo dříve. Začal se rozšiřovat i další fenomén, totiž soužití nesezdaných párů, které se často

odhodlaly k uspořádání svatby až poté, co přivedly na svět několik dětí. Neobvyklé nebylo ani to, že se otec ke svému nemanželskému dítěti veřejně přihlásil a nechal se zapsat do matriky. Všechny tyto změny však zasáhly především dolní sociální spektrum. To, co bylo tolerováno mezi nádečníky či dělníky, bylo v „lepší společnosti“ stále nepředstavitelné.

Polovina nemanželských dětí nepřežila kojenecký věk

Typická svobodná matka obvykle pocházela z chudých poměrů. Pokud se nemohla opřít o rodinné zázemí, znamenalo pro ni narození nemanželského dítěte neřešitelný problém skloubit péči o dítě se zaměstnáním, na němž byla existenčně závislá, bylo v podstatě nemožné. Proto není divu, že nemanželské děti velmi často umíraly, někdy i rukou své matky. Kojenecký věk nepřežila až polovina z nich.

Mezi svobodnými matkami ale rozhodně nepřevažovaly ženy „volnějších mravů“. Předmanželské sexuální vztahy bývaly v dolních sociálních vrstvách běžné, řada nevěst předstupovala před oltář již v méně či více pokročilém stupni těhotenství. O tom, zda se dítě narodilo v manželství, či mimo něj, tak často rozhodovala ochota ženina partnera postavit se ke vzniklé situaci čelem a o ženu a dítě se postarat.

Alice Velková

Odevzdávání nemanželských dětí do péče pěstounek před pražskou Zemskou porodnicí, jak je zobrazil *Ilustrovaný kurýr* z 21. května 1893. Repro *Ilustrovaný kurýr*, 1893

T.G.M. vlastními slovy, ve slovech jiných

Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal. Vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu. Byl nadaný od přírody, ale do škol nechodil; v Kopčanech se naučil jen taktak číst, a to se učil u staré ženy, vdovy po vojákově, které obec dala tu funkci – škola tam totiž nebyla; za trochu toho čtení jí děti musely kopat brambory.

Byl to tak docela venkovský, neměstský, přírodní člověk; žil stále v přírodě, zvláště když se dostal k hospodářství; přírodu znal, pozoroval, a dobře pozoroval – měl takový zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života. Dosud si pamatuju, jak jednou v březnu nám přinesl za řadry domů mladého zajíčka březnáčka, kterého našel schouleného v koňské šlépěji; tehdy nám tak podrobně, živě a zajímavě vyprávěl celý průběh zaječeho života.

Karel Čapek, *Hovory s TGM*, 1936

2—Musel jsem mnoho vytrpěti

Masarykovu cestu c. k. vzdělávacím systémem komplikovaly finanční možnosti i vznětlivá povaha

„Masaryk ví všechno,“ ušklíbali se čeští protivníci Tomáše Masaryka v reakci na jeho suverénní vyjadřování se k jakýmkoliv otázkám. Ve vědeckém časopise *Athenaeum* (1883-1893) a v práci *Základové konkrétné logiky* (1885) představil širokou koncepci vzdělanosti a představu o provázanosti věd a poznání. Na své studenty působil sečtělostí, nezvyklými poukazy k literatuře francouzské, anglické či ruské i kritikou české vědy, která přes oficiální slovanství zůstávala namnoze závislá na němčině.

Jeho cesta za vzděláním, po němž od dětství toužil, byla však svízelná - kvůli chudým poměrům, z nichž vzešel, i kvůli jeho povaze: jeho základní životní tendence být ve sporu jej hnala vpřed, ovšem jinudy než většinu ostatních.

Gymnazijní galeje: premiant TGM ze školy pro drzost vyloučený

Dlouho to vypadalo, že mu rodinné finanční možnosti nedovolí studovat ani na gymnáziu. Po německé reálce v Hustopečích (1861-1863) se nejprve krátce učil zámečnickem ve Vídni, poté kovářem v Čejči. V roce 1864 se stal alespoň učitelským pomocníkem v Čejkovicích: „Jako praktikant jsem neměl nic než byt zdarma, jídlo mi přinášela má dobrá matka denně přes hodinu cesty,“ vzpomínal ve svém životopise. Aby se vyhnul stereotypu, rozšiřoval výuku o další předměty, a tím se dostával do konfliktů s nadřízenými.

Jeho duchovní učitel páter František Satora mu však pomohl s přípravou učiva tak, že mohl v září 1865 nastoupit rovnou do sekundy brněnského německého gymnázia. Masaryk se stal premiantem třídy, byl však vznětlivý, nepřizpůsobivý, tvrdohlavě si trval na svém, nesouhlasil a diskutoval. Německonacionální ráz gymnázia jej přivedl k identifikaci s českou menšinou. A to bylo chování pro stroze autoritativní c. k. gymnázium zcela nepřijatelné.

Dostával se do sporů s profesory, především s třídním Wendelinem Försterem, jemuž měl „posunky, ba dokonce i slovy“ dávat najevo své opovržení. Nakonec ho upozornili, že pokud neodejde sám, ze školy ho vyloučí. Naštěstí byl tehdy jeho „jediný a pravý dobrodinec“, policejní ředitel Anton Le Monnier, v jehož rodině působil jako vychovatel, přeložen do Vídně. Masaryka vzal s sebou jako domácího učitele svého syna Franze.

Tomáš Masaryk v roce 1873, kdy začal jako třiačacetiletý studovat na vídeňské univerzitě filologii a filozofii. Předtím v letech 1869–1872 navštěvoval vídeňské Akademické gymnázium (foto dole). Výuce ale mnoho nedal a věnoval se spíš samostudiu. Foto MÚA AV ČR

Masaryk dokončil studium na prestižním akademickém gymnáziu, s významáním však už neprosplval, vnoval se vlce samostudiu, k nmuu ho vedl vzdlaný Le Monnier. V jeho rodlně a saloně také poznával lně spoleenské prostrdí. Mlsto do školy raději chodil do univerzitní knihovny, z čehož ovšem plynuly neomluvené hodlny na vysvďčení.

Maturoval v červenci 1872 a nastoupil na univerzitu, kterou absolvoval rychle, během tří let – v březnu 1876 již promoval. Zapsal si nejprve filologii, postupně se dostával k milované filozofii. Pohroužil se zejména do Platóna, vlastní zájem ho ale přivedl i do univerzitní pitevny, kde studoval anatomii.

Jazyky: „Jaké to chaos!“

Zatímco habilitační spis o sebevraždě publikoval, doktorská práce o Platónovi záhadně zmizela. Jeho nejoblíbenější vídeňský profesor filozofie Franz Brentano práci sice pochválil za pečlivost, erudici a lásku, s nimiž Masaryk téma zpracoval, pozastavil se však nad jazykem: „Autorův způsob vyjadřování ukazuje, že němčina není jeho mateřštinou.“

Jenže jak to vlastně bylo s Masarykovou mateřštinou? Vyrůstal ve vícejazyčném prostředí – mezi matčinou němčinou, otcovou slovenštinou, dialekty slováckých vesnic a němčinou panstva. Jeho vyšší vzdělání bylo německé. Během vídeňských studií se právě jazyk pro něj stal důležitým tématem. Řeč pro něj představovala dorozumívací prostředek, nikoli posvátný symbol jako pro české vlastence. Už v Brně se zabýval myšlenkou překonat mnohojazyčnou realitu monarchie sestavením univerzálního jazyka. Myšlenka to nebyla ojedinělá – ve stejné době vznikaly umělé jazyky volapük a esperanto.

Z Vídně psal rodičům dvojjazyčně, německy se obracel spíše k matce, česky k otci, jazyk však střídal i v rámci jednoho dopisu. Zasnoubení se svou „Charlie“ Garriguovou jim 7. srpna 1877 oznamoval německy. Ve škole i soukromě se pak učil dalším jazykům.

Tuto jazykovou změť, v níž převažovala psaná němčina a hovorová moravská čeština, popsal v prosinci 1877 sedmadvacetiletý Masaryk své přítelkyni Zdence Šemberové: „Já například čítám obzvláště řecky, francouzsky, anglicky, německy, latinsky – nejméně česky a konečně sem a tam rusky; píšu hlavně německy, jen Vám a otci česky – česky však mluvím více než německy. Vizte, jaké to chaos – a není k zdaru jednotlivce [...]. Skutečně si myslívám, že se ráději vzdám všeho; neboť dám-li se do psání českého, nejde mi to tak jak německé – a to mě rmoutí.“

Čeština Masarykových raných prací byla skutečně krkolomná a české časopisy je zprvu odmítaly tisknout. Není také náhodou, že v Akademickém spolku českých studentů, jemuž po dva semestry předsedal, se svými přáteli založil řečnicko-literární klub, jehož cílem bylo „šířiti mezi členy svými důkladnou znalost řeči české, její správné užívání v oboru řečnickém a literárním“. Masarykovi se nakonec podařilo během krátké doby v češtině zlepšit. Styl jeho českých textů však zůstal blízký hovorové češtině.

Lucie Merhautová

Osobnosti doby

Zavržený vlastenec

Alois Vojtěch Šembera. Foto MÚA AV ČR

Z Čechů žijících ve Vídni mladého Masaryka asi nejvíce ovlivnili Alois Vojtěch Šembera (1807–1882) a jeho vzdělaná dcera Zdenka (1841–1912). Šembera byl rodák z Vysokého Mýta, za studií v Praze ve 20. letech 19. století patřil do okruhu obrozenců a typicky se věnoval mnoha oblastem – historii, jazykovědě, dialektologii i národopisu. Byl vydavatelem, redaktorem, překladatelem, organizoval české divadlo a zasloužil se i o českou právní terminologii. Jeho kariéra byla nejprve spojena s Brnem a Olomoucí, v Brně byl mj. správcem Moravského zemského archivu a v roce 1848 spoluzaložil Jednotu moravskou, v Olomouci byl v letech 1839 až 1847 profesorem české řeči a literatury na stavovské akademii. V roce 1848 byl jmenován redaktorem české mutace říšského zákoníku a přesídlil do Vídně. V říjnu 1849 se stal profesorem české řeči a literatury na vídeňské univerzitě, kde byl kolegou Jána Kollára. Když byl Masaryk uveden do besedního kruhu v „ze-leném domě“ v Berggasse 20, byl Šembera váženou osobností, vládním radou, bývalým poslancem říšské rady, členem mezinárodních vědeckých společností. V březnu 1877 uspořádal akademický spolek oslavu jeho sedmdesátin a vydal almanach, do něhož přispěl i Masaryk. Záhy však Šembera zpochybnil pravost rukopisů královédvorského a zelenohorského. To vyvolalo velkou kampaň proti jeho osobě, takže v roce 1882 umíral jako zatrpklý muž. Když pak Jan Gebauer a Masaryk rozpoutali v roce 1886 rukopisné boje, Zdenka Šemberová k tomu vyčítavě poznamenala: „Proč aspoň před 5 roky nevystoupil jako nyní učený p. prof. Gebauer?“

Lucie Merhautová

Jak se žilo...

Světová výstava ve Vídni 1873

„Prvního května byla výstava velkolepě odkryta; císař, císařovna, princové ze všech zemí světa se dostavili,“ psal 2. května 1873 třiatřicetiletý student vídeňské univerzity Masaryk s nadšením rodičům o impozantním zahájení světové výstavy ve vídeňském Prateru. Vstupné na tuto slávu stálo neuvěřitelných 25 zlatých: „Takového člověk jen jednou za život uhlídá,“ povzdechl si Masaryk, i když je zřejmě platil jeho protektor Le Monnier, který měl na starost policejní oddělení na výstavišti.

Masaryk psal o přepychu výstavních pavilonů. A skutečně si bylo co prohlížet a poznávat! Rakousko-uherská monarchie se zde chtěla představit jako světová velmoc a vylepšit svůj mezinárodní obraz po prohraných bitvách u Solferina a Hradce Králové. Návrh výstavy musel samozřejmě schválit František Josef I. a „císařská výstavní komise“ čítala více než 200 členů. Výstava měla trumfnout předchozí expozice v Londýně (1851, 1862) a v Paříži (1855, 1867) – na dosud nebývalé ploše 40 000 m² se tu představilo 53 000 vystavovatelů z třiceti pěti zemí. Obrovské průmyslové haly demonstrovaly technický a hospodářský pokrok, ale i koloniální nadvládu. V jejich středu pak stála rotunda, jejíž kopule s rozpětím 108 metrů byla tehdy největší na světě – nákres v průvodci ji srovnával dokonce s bazilikou sv. Petra ve Vatikánu.

Na stavbu rotundy uprostřed průmyslového paláce navrženou hlavním inženýrem výstavy Heinrichem Schmidtem bylo použito 4 000 tun železa. Na špičce se tyčila obrovská císařská koruna. U Vídeňanů a v humoristických listech se však stavba záhy stala předmětem vtipů, přezdívali jí „hromada plechu“ nebo „sýrový zvonek“, navíc střecha nebyla vodotěsná a na exponáty a návštěvníky kapala voda. V roce 1937 ji zničil požár. Foto Wiki Commons. Public Domain

Češi samostatně zastoupeni být nemohli, výstavě se ale věnovala česká média. Obsáhle o ní referoval například Jan Neruda, kterého zaujal pavilon Japonska, jež se výstavy účastnilo poprvé, perská expozice, indiánský vlgvam či kuriozity jako žralok, medvědí šunka či eskymácká loďka. Stál tu rovněž pavilon nejmocnějších vídeňských novin *Neue Freie Presse*, který v novorenesančním stylu navrhl hlavní architekt výstavy Carl von Hasenauer.

Triumf zkalený černým pátkem

Ten byl rovněž jedním z architektů monumentální vídeňské Ringstrasse, propojující na místě bývalých hradeb vnitřní město s předměstími. Vídeň ostatně byla až do 80. let obrovským stavenišťem, z něhož vyrůstaly veřejné stavby v různých historických stylech: Burgtheater, opera, muzea, univerzita, parlament, radnice, nájemné paláce, hotely či burza. Reprezentovaly liberální hodnoty bohatnoucí vyšší střední třídy, pro niž divadlo nebo opera vytvářely příležitosti setkávání se šlechtou, která vlastnila své paláce jak tradičně ve vnitřním městě, tak na „Ringu“.

Lucie Merhautová

T.G.M. vlastními slovy, ve slovech jiných

Bohužel nestojí naše střední školy za mnoho, tj. učitelé jsou zcela nízcí myslící chlebařští školomati; nemohl jsem potlačit své ošklivosti vůči nim, a musel jsem proto mnoho vytrpět; byl jsem však také stále na stráži a učil se řádně latinské i řecké gramatice; přece se však podařilo nebožtíku Staňkovovi mne později stlačit na třetí místo, což mne nezarmoutilo, nýbrž naopak ukázalo cestu, na níž jsem se mohl něčemu naučit; škola se mi stala brzy velmi obtížnou, přece však jsem ji musel snášeti jako prostředek k cíli; tím horlivěji jsem se vrhl na své zamilované předměty. Od zaměstnání s přírodními vědami jsem poněmhu došel k filosofii (...) bez kormidla jsem vesloval, bloudě na širém moři mínění.

TGM, Curriculum vitae, 1875

Sloh můj není dobrý: nebyv nikdy na slovanských školách, k tomu nejsem mezi Čechy odchován, nemám onu ohebnost, kterou sám rád vyžaduji.

Z dopisu TGM Leanderu Čechovi 3. 5. 1876

3—Bez tebe bych nebyl, čím jsem byl

Charlotta Garriguová byla pro Masaryka manželkou, spojenkyní i kritickou partnerkou

Když Masaryk v červnu 1877 z okna lipského penzionu poprvé zahlédl Charlottu Garriguovou, zaujala ho svými klidnými gesty, vysokou postavou a jednoduchým oblečením. Brzy poznal, že má jemné chování, je hluboce věřící a vzdělaná. Jeho dojmy byly natolik silné, že o nich musel záhy napsat své přítelkyni Zdence Šemberové: „V nejnovější době seznal jsem Američanku Miss Charlotte Garrigue. Jak věci nyní stojí, tož vidím, že zvláštní charakter její na mě mocněji, než jsem si ze začátku myslel, působí.“

Charlotta pocházela ze světa, který Masaryk neznal a který mu pomáhala odkrývat. Vzájemně se poznávali při četbě knih a diskusích. Také Charlotta zjišťovala, že Masaryk je vzdělaný a osobně statečný muž, který se nezastaví před překážkami. V srpnu 1877 se zasnoubili a následující rok v březnu se v New Yorku vzali. Dopoledne se konal civilní sňatek na radnici, večer doma náboženský obřad. Charlotta přijala Tomášovo příjmení a on zase její. Finanční situace mladého filozofa ale byla tak špatná, že lodní lístky na cestu do Evropy musel zaplatit jeho tchán.

Manželství duší

Ve Vídni na ně čekal Masarykův dosavadní mládenecký byt, malý pokojík s předsíňkou. První léto strávili u Masarykových rodičů v Kloboukách, s nimiž Charlotta mluvila německy, už tam se ale začala učit česky. Do Masarykova života vnesla hudbu – na kloboucké faře spolu hráli na klavír a housle – a každodenní společnou četbu bible. Masaryk ji zase zasvěcoval do dějin filozofie a seznámil ji s Platónem.

Oba spolu prožívali to, co spisovatelka Elisabeth Browningová nazvala manželstvím duší. Později, když Masaryk rozmlouval s Karlem Čapkem, řekl: „Celý náš život byl spoluprací.“ Pod pseudonymem Lorenzo psali do revue *Naše doba* hudební a literární kritiky. Charlotta byla Masarykovi rádkyní i kritickou posuzovatelkou jeho práce a činů – svůj názor mu vždy řekla jasně a bez okolků. Stejně tak ale Masaryka podržela ve chvílích jeho největších bojů.

Po habilitaci v březnu 1879 Masaryk začal přednášet na vídeňské univerzitě, ale z platu soukromého docenta nemohli vyžít. Dál proto dával kondice, pokračoval v přednáškách v dámských kroužcích a suploval. Rodina se přitom začala rozrůstat: narodila se Alice (1879) a Herbert (1880). Narůstaly ale i Masarykovy dluhy, které se pokusil vyřešit odchodem na českou univerzitu v Praze, kde byl jmenován mimořádným profesorem.

Když se přistěhovali do Prahy, uměla už Charlotta obstojně česky. Dále se zdokonalovala, nikdy se ale nezbavila drobných chyb. Za války si povzdychla: „Chtěla bych se vrátit k angličtině, je to přece moje mateřština. Česky psát neumím, jde to stále hůř; nikdy se mi čeština nestala běžnou, a teď to již vůbec nejde. Čtu-li nyní česky, musím si stále dávat pozor na koncovky slov, abych pochopila smysl. To je hrozná mluvnice pro Anglosasa.“

V Praze se rodina dále rozrostla o Jana (1886) a Olgu (1891). Sblížování s českým světem nebylo nijak snadné. Podle Jana Herbena přímočarost a krajní přísnost paní Masarykové mnohé zarážely, jiné odpuzovaly, takže Masarykovi nejednou stáli v české společnosti osamoceni.

Masarykovi byli prostě jiní a bylo to zřejmé i na výchově jejich dětí. V rodině se kladl důraz na vzdělání a fyzickou zdatnost. Děti se učily jazyky – k angličtině, češtině a němčině i rusky a francouzsky. Samozřejmostí bylo pravidelné cvičení v Sokole. Olga výborně hrála tenis, Alice a Herbert milovali lyžování, Jan vynikal v bruslení. Děti navíc projevovaly umělecké nadání, v němž je rodiče samozřejmě podporovali.

Letní měsíce rodina pravidelně trávila na venkově, například v roce 1905 na Žabárně nedaleko Valašského Meziříčí, odkud pochází unikátní společný snímek (viz vlevo). Dlouhé výlety po okolí, koupání v Bečvě, jízdu na kolech a závody v plavání či v jízdě v neckách doplňovaly samozřejmě také politické diskuse.

Rodina Charlotty a Tomáše Masarykových spolu trávila mnoho volného času, především o prázdninách. Před válkou pobývali například v Potštejně, Krucemburku či slovenské Bystřici u Martina. Jejich fotografie z letního pobytu u Valašského Meziříčí v roce 1905 je jedinou dosud známou, na které je celá rodina. Vlevo stojí Jan Masaryk poštuchuje Alici Masarykovou, vedle níž stojí Herbert. Pod sedícími rodiči je na zemi Olga Masaryková. Foto MÚA AV ČR

TGM otec: jezdil s kočárkem, vyžadoval ale disciplínu

Všechny aktivity se děly pod ochrannými křídly Charlotty, která dětem dopřávala velký díl volnosti, již sama v dětství neměla. Byla jim vždycky láskyplnou důvěrníci, středobodem rodiny. Přestože Herbert tvrdil, že žádné dítě nemělo tak šťastné dětství jako on, nebylo jednoduché vyrůstat jako Masarykové.

Na jedné straně byl Masaryk progresivní otec: byl u porodu dcery Eleanory (1890), jezdil s kočárkem, vařil dětem kašičku a uměl je i přebalit. Pokud ale pracoval, nesměly ho vyrušovat. Vyžadoval také disciplínu, například při stolování: „Lokty ze stolu! Jíst - nehltat! Pořádně rozkrájet!“ Vysoké nároky mravní a intelektuální děti svazovaly. Reakcí pak často byl - především u Jana - vzdor.

S trochou nadsázky lze říci, že T. G. Masaryka vlastně zformovala jeho manželka. S odstupem času se jejich manželství, spojení a partnerství jeví jako skutečně unikátní. Masaryk si s Charlottou dotvořil svou identitu náboženskou i národnostní. O tom, že Charlotta Garriguová Masaryka výrazně ovlivnila, svědčí i jeho vlastní slova: „[...] bez Tebe bych nebyl, čím jsem byl.“

Dagmar Hájková, Helena Kokešová

Osobnosti doby

Zkrátka paní Masarykové

Charlotta Garriguová. Foto MÚA AV ČR

V roce 1932 řekla česká politička Františka Plamínková o Charlottě Masarykové (1850–1923): „Vykreslit duševní portrét paní Masarykové je úkol velmi nebezpečný. Byla zjevně tak mimořádným v našich malých českých poměrech, a zvláště jako žena tak neobyčejným, že každý, kdo jej líčí, ať se drží sebe přísněji pravdy, může býti podezříván z překreslování.“ Vyjádřila tak i názory dalších, kteří poznali Američanku, která se rozhodla být Češkou. Charlotta Garriguová (*její fotografie pochází z roku 1877, kdy se s Masarykem seznámila*) vyrůstala s deseti sourozenci ve svobodnomyslném, kultivovaném prostředí amerického severu, které kladlo důraz na mravnost a povinnost. Jako unitářka věřila v jediného Boha a věčný život, jehož smyslem je obětavá služba bližnímu. Její náboženství bylo pevně zakotvené v praktickém životě – ve stylu přímého, čarého jednání, výchovy dětí i prostoty oblékání. Odmítala titulování *paní profesorová* či *milostpaní*, trvala na oslovení *paní Masaryková*. Přestože musela bojovat s démony depresí, byla činná i jako překladatelka, autorka a ženská aktivistka. V Lipsku vystudovala hudbu a vracela se tam za svými přáteli. Trvalým tématem se pro ni stal její nejoblíbenější český skladatel Bedřich Smetana. V roce 1893 o něm v časopise *Naše doba* vydala několik článků, jež napsala v mužském rodě a podepsala značkou Ch. V roce 1904 prosadila provedení jeho druhého smyčcového kvartetu. Roku 1905 vstoupila do sociální demokracie, jejíž program měl nejbližše jejím životním cílům: pomoc při odstranění chudoby a zaručení rovnoprávnosti žen.

Dagmar Hájková

Jak se žilo...

Nový svět vzbuzoval velké naděje i pohrdání

Amerika představovala pro mnoho Čechů vábíivý cíl - svobodnější, perspektivnější a bohatší život. Mezi lety 1850 a 1890 se z monarchie vystěhovalo na 170 000 Čechů, kteří pocházeli především z řad venkovského obyvatelstva nebo městských námezdních dělníků a řemeslníků. Také jejich životní příběhy, tisíce individuálních zkušeností, tragédií a triumfů, napomáhaly utvářet představy o Novém světě.

Ve „staré vlasti“ se o amerických krajanech psalo jako o větvi useknuté z národního stromu, která se již neujme, a o Americe jako o místu přinášejícím odnárodnění. Osudy neúspěšných navrátilců ovšem kontrastovaly s přehnaně vybarvenými popisy Spojených států coby země neomezených možností. Téma se dočkalo i divadelního zpracování - například Tylova *Lesní panna aneb Cesta do Ameriky* (1850) popisovala neblahý osud hrdinů zlákaných do ciziny, kteří až po návratu domů opět našli ztracené štěstí.

Obdiv i závist se mísily s odsudkem, objevovala se kritika amerického způsobu života - oblékání, stravování, žvýkání gumy, reklamy, vedení domácnosti, honby za dolary. „Američané jsou národem mladým, s poněkud hlučnými způsoby, a neohlížejí se ani dost málo na sluch a činy svých bližních,“ tvrdil *Lidový kalendář na rok 1914*. Clevelandské noviny *Američan* v únoru 1911 napsaly, že se na „Čechy americké pohlíží většinou z jedné části jako na štěstěnou obdařené lidi, zbohatlé jednotlivce, z druhé části jako na ubožáky“.

S neznalostí a přemrštěnými, nereálnými představami se setkala i Charlotta Masaryková. Po příchodu do Vídně jí coby bohaté Američance okamžitě začali nabízet bankovní služby. Venkované na Moravě se zase domnívali, že si Masaryk přivezl černošku, a chodili se na ni dívat.

Občané druhé kategorie

O Čechích převládala ve Spojených státech ještě na přelomu 19. a 20. století nejasná představa. Byli většinou nelichotivě označováni *Bohunks*, složeninou ze slov Bohemians a Hungarians. Když americký sociolog H. A. Miller sháněl literaturu pro svůj výzkum o Čechích, knihovník mu přinesl knihy, které se v naprosté většině týkaly nekonvenční morálky a bohémského života. Slovanští imigranti byli obecně považováni za občany druhé kategorie, české komunity přitom byly hospodářsky schopné, vedly čilý spolkový a osvětový život a vydávaly i řadu tiskovin. Negativní obraz imigrantů se snažili změnit američtí sociální pracovníci, kteří od konce 19. století přistěhovalcům pomáhali a vzdělávali je. V letech 1904 a 1905 pracovala ve Středisku přistěhovalecké péče při Chicagské univerzitě také Alice Masaryková, jež si pro svůj entuziasmus vysloužila pojmenování „lady Nazdar“.

Dagmar Hájková

Spojené státy představovaly pro lidi, kteří se z nejrůznějších důvodů rozhodli nežít ve své vlasti, vábíivý cíl. V letech 1815 až 1930 tam přijelo zhruba 33 milionů imigrantů. Repro *Katholieke Illustratie*, 1895/96

T.G.M. vlastními slovy, ve slovech jiných

Byl jsem holý dr. bez postavení, snažil jsem se ve Vídni o habilitaci. Vedlo se mi zle, neboť říkali a) neměl se oženit, lehkomyšlník, b) jiní se domnívali, že jsem bohat, protože jsem si vzal Američanku. Bankéři mi nabízeli kšefty, a my neměli co jíst. Několik sto zl. jsme dostali, otec ženin měsíčně posílal něco, něco jsem si vydělal hodinami. V nouzi přišla pomoc. Bohatý člověk hledal učitele z filozofie. Poznal můj stav a dal mi 2 000, později ještě. Pak přišlo to dědictví. Žák můj zastřelil se a odkázal mi svůj podíl po otci. Zaplatil dluhy vídeňské a dluhy jiné. S ostatním jsem hospodářil, že teď z toho nemám krejcaru: vydával jsem Athenaeum, své spisy jsem si tiskl, kdekd potřeboval, dostal ode mne – zkrátka, nedovedu patrně mít peníze. Také vegetarianizujeme; je nás 2krát tolik než Vás (4 děti = 15, 14, 7, 3 leta staré).

Z dopisu TGM Svatoplukovi Macharovi 26. 1. 1895

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***T. G. M. v kostce***.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.